

M A T E R I A Ł Y

Raman Krytsuk

<https://orcid.org/0000-0002-3992-1179>

Muzeum Narodowe w Warszawie

Berlińska kolekcja numizmatyczna Radziwiłłów – (nie)znany rosyjski ślad, który nie istniał?

Zarys treści

Artykuł omawia historię kolekcji numizmatycznej berlińskiej linii Radziwiłłów i jej ewentualnych losów: powstania, dziejów i tajemnicy zniknięcia. Przedstawiono także tajemniczą historię zbioru monet rosyjskich „z kolekcji księcia Radziwiłła”, który od lat 90. XX w. krąży na rosyjskim rynku numizmatycznym – autor rozważa, czy jest on powiązany z berlińską kolekcją numizmatyczną Radziwiłłów.

Abstract

The article presents the history of the numismatic collection gathered by the Berlin Radziwiłłs and its eventual fate: its origins, history, and the mystery of its disappearance. It also discusses the mysterious history of the collection of Russian coins “from the collection of Prince Radziwiłł”, which has been circulating on the Russian numismatic market since the 1990s. The author wonders whether this Russian collection is related to the Berlin numismatic collection of the Radziwiłłs.

Słowa kluczowe: Wilhelm Radziwiłł (1797–1870), Berliński Münzkabinett Radziwiłłów, Nieśwież, utracone kolekcje

Keywords: Wilhelm Radziwiłł (1797–1870), Berlin Radziwiłł Münzkabinett, Nesvizh, lost collections

Dzieje zbiorów numizmatycznych Radziwiłłów można podzielić na trzy etapy chronologiczne i geograficzne. Pierwsza kolekcja powstała w Nieświeżu w drugiej połowie XVI w.¹ i po wojnie 1812 r. została w całości wywieziona

¹ А.Д. Быль, *Организация несвижской монетно-медальной коллекции Радзивиллов.*, w: *Восемнадцатая всероссийская нумизматическая конференция: тезисы докладов и сообщений (Москва–Коломна, 20–25 апреля 2015 г.)*, Москва 2015, s. 270–272; С. Рыбчонак, *Рэестр Радзівілаўскай скарбніцы пачатку XVIII ст.*, w: *Silva rerum nova. Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, Вільня–Мінск 2009, s. 214–228.

do Charkowa², Petersburga³ i Moskwy⁴. Proces powstawania, grabieży i losy obiektów z Nieświeża szczegółowo opisał białoruski historyk Siarhiej Rybčonak⁵. Druga kolekcja, zwana nieborowską⁶, prawdopodobnie stanowi część kolekcji nieświeskiej (wywiezionej z zamku w XVIII w.), została sprzedana na aukcji w Warszawie w 1834 r.⁷ I wreszcie ostatnia kolekcja, tzw. berlińska – o niej jest mowa w tym artykule. Ufundowana została przez przedstawiciela pruskiej linii rodu – Wilhelma Radziwiłła (1797–1870), pierwotnie założona i przechowywana w Berlinie, jest znana z dwóch katalogów z lat 1848 i 1869⁸. Po śmierci Wilhelma przeszła w posiadanie Antoniego Wilhelma Radziwiłła (1833–1904) i sukcesywnie powiększyła się o ok. 4000 monet i medali⁹. W 1904 r. umarł Antoni Wilhelm, a jego żona Maria Dorota Radziwiłłowa (1840–1915) rok później przeniosła zbiory linii berlińskiej do rodzinnego zamku w Nieświeżu¹⁰. Ponadto, dzięki dobrym kontaktom z cesarską rodziną Romanowów, Maria Dorota aktywnie zaangażowała się w powrót do Nieświeża pamiątek rodzinnych wywiezionych po 1812 r.¹¹, i stopniowo ożywiała rodzinną rezydencję.

² O. Kalugin, K. Myzgin, *Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat*, w: *Utracone kolekcje numizmatyczne. Materiały z konferencji naukowej*, Warszawa 6–7 grudnia 2018, Warszawa 2019, s. 45; Г.Д. Быль, *Передача нясвижскай манетна-медальнай калекцыі Харкаўскаму ўніверсітэту (з архіўных дакументаў)*, „Банкаўскі веснік” 2(691), 2021, s. 69–72.

³ Н. Высоцкая, *Документы о ценностях Несвижского замка в Эрмитаже*, w: *Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*, т. 6, Мінск 1999, s. 180–226.

⁴ Б. Куклик, К. Филипов, *Сокровищница Радзивиллов из Несвижа*, „Банкаўскі веснік” 7(480), 2010, s. 42; K. Filipow, *Skarbiec Radziwiłłów z Nieświeża – źródło do dziejów numizmatyki i falerystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, Białystok 2010, s. 457–458; М. Войтович, *Нумизматическая коллекция рода Радзивиллов*, „Банкаўскі веснік” 7(552), 2012, s. 25.

⁵ С. Рыбчонак, *Лёс Радзівілаўскіх скарбаў: “скарбец трох каралёў”*, „Герольд Litherland” 21, 2019, s. 35–52.

⁶ Г.Д. Быль, *Берлінская нумізматычная калекцыя Радзівілаў*, „Банкаўскі веснік” 2(619), 2015, s. 19–20.

⁷ P. Jaworski, *Rekonstrukcja procesu dezintegracji i zapomnienia wielkiej kolekcji monet i medali Michała Hieronima Radziwiłła, ostatniego wojewody wileńskiego*, w: *Utracone kolekcje numizmatyczne...*, s. 277–304; *Catalogue des diverses monnaies et medailles exposées à l'euchère par la masse de l'héritage du feu prince Michel Radziwiłł Palatin de Vilna*, Varsovie 1834.

⁸ *Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne que renferme le Cabinet Monétaire de son altesse le Prince Guillaume Radziwiłł*, tłum. z niem. G. Nobiling, Berlin 1848; C.F. Trachsel, *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant Le Cabinet Numismatique de son altesse le Prince Guillaume Radziwiłł*, Berlin 1869.

⁹ LNNB, *Dział Rękopisów*, f. 5, *Rękopisy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, dział 1, rkps 4475/III, Ryszard, Antoni. *Album numizmatyczne polskie*. Lit. M–R, t. 2, [cz. 1], s. 172.

¹⁰ Г.Д. Быль, *Берлінская нумізматычная калекцыя Радзівілаў...*, s. 17–18.

¹¹ У.У. Каралёнак, А.М. Сініла, *Радзівілаўскія скарбы, вернутыя з Эрмітажа у Нясвіж у 1905 годзе. Спробы візуалізацыі*, „Беларускі гістарычны часопіс” 7, 2020, s. 20–27.

Wiemy więc, że po 1905 r. kolekcja berlińska znajdowała się w Nieświeżu. W czasie I wojny światowej Nieśwież stał się w 1915 r. miastem frontowym, w którym mieściła się kwatera główna 2. Armii Frontu Zachodniego Cesarskiej Armii Rosyjskiej. W tym samym roku Radziwiłłowie opuścili zamek. Losy miasta w kolejnych latach były niepewne, a kontrola nad nim przechodziła z rąk do rąk: 10 listopada 1917 r. w mieście ukonstytuowała się władza rady delegatów robotniczych i żołnierskich, 7 lutego 1918 r. miasto zostało zajęte przez piechotę niemiecką, a w grudniu przez Armię Czerwoną, 14–19 marca 1919 r. wybuchło antykomunistyczne powstanie, stłumione przez bolszewików. Od 6 sierpnia 1919 do lipca 1920 r. Nieśwież był zajęty przez wojska polskie, a 31 lipca 1920 r. ponownie znalazł się pod kontrolą Armii Czerwonej, a w październiku został ostatecznie zajęty przez wojska polskie.

Co dokładnie działo się ze skarbcem Radziwiłłów w tym burzliwym okresie – nie mamy pewności ze względu na brak jakichkolwiek informacji archiwalnych. Białoruska numizmatyczka Hanna Był w źródłach archiwalnych znalazła wzmiankę, że 18 lipca 1920 r. rewolucyjny komitet wojskowy w Nieświeżu otrzymał rozkaz zachowania mienia na terenach kontrolowanych, a 18 września sporządził spis przedmiotów z zamku, w którym znalazło się „5 pustych skrzynek do przechowywania monet”¹². W sytuacji panującego w mieście chaosu, kolekcja mogła zostać po prostu zrabowana, ale wtedy w zamku pozostałyby zapewne pojedyncze monety i medale, które znalazłyby się w inwentarzu sporządzonym przez komitet rewolucyjny. Kolekcja mogła także zostać wywieziona w 1915 r. przez Radziwiłłów lub władze rosyjskie w ramach ewakuacji. Działania takie były praktykowane przez Cesarską Armię Rosyjską, a obiekty mające charakter historyczny wywożono w głąb Rosji. Nie wszystkie jednak ewakuowane zbiory i kolekcje przetrwały ten proces, np. archiwum rodziny Rejtanów z Hruszówki zostało zniszczone w ostrzale artyleryjskim. Również wojska niemieckie lub Armia Czerwona mogły mieć udział w zniknięciu monet, ale w tym przypadku, podobnie jak przy ewakuacji przez Cesarską Armię Rosyjską, pozostawiłoby to ślad w materiałach archiwalnych.

Ciekawą wzmiankę o losach nieświeskich zbiorów podaje polski numizmatyk Jacek Strzałkowski: „Ostatnim właścicielem [kolekcji] od 1935 był Leon Włodzimierz R[adziwiłł] (1888–1959) XVII ordynat n[ieświeski], który prawdopodobnie ukrył numizmaty wywiezione do Mińska, a potem do Polski przed rabunkiem Rosjan. W 1960 w Gorlicach k. Nowego Sącza właściciel? baru, sprzedawał setki srebrnych polskich monet i medali z wieloma unikatami znanymi tylko ze zbiorów Potockich i Radziwiłłów. Rozwoził je po Polsce kulejący pośrednik z Krakowa – p. Ryszard. Kupował talary po 300–400 zł, a królewskie medale za 400–500 zł”¹³.

¹² Г.Д. Быль, *Берлінская нумізматычная калекцыя Радзівілаў...*, s. 20.

¹³ J. Strzałkowski, *Zbiory polskich monet i medali*, Łódź 1991, s. 106.

W tej relacji jest kilka informacji, które należy podać w wątpliwość. Leon Radziwiłł nie mógł ukryć monet w Mińsku, a następnie wywieźć ich do Polski, gdyż Mińsk był w tym czasie stolicą Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Po drugie, wiadomo, że od 1 września 1939 r. książę przebywał na zamku i przyjmował uchodźców z Warszawy, a już 17 września wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej do Nieświeża został aresztowany przez majora grupy operacyjnej NKWD BSRР Wiaczesława Gridniewa (1898–1991)¹⁴ i wraz z rodziną przewieziony najpierw do więzienia NKWD w Mińsku, a następnie do więzienia w Moskwie¹⁵. Wszystkie zbiory w Nieświeżu zostały znacjonalizowane (i częściowo splądrowane). W 1940 r. dzięki koneksjom i wsparciu włoskiej rodziny królewskiej Leon Radziwiłł i jego krewni zostali wysłani do Włoch w zamian za kilku więzionych tam włoskich komunistów, wśród których był prawdopodobnie Palmiro Togliatti (1893–1964)¹⁶. Następnie od 1941 r. książę przebywał w Anglii, a po zakończeniu wojny w Paryżu. Istnieje rodzinna legenda, że na kilka dni przed aresztowaniem w 1939 r. ukrył on w pobliżu zamku rodzinne skarby¹⁷, w 2014 r. prowadzono w tym miejscu prace archeologiczne, które nie przyniosły jednak żadnego istotnego odkrycia¹⁸. Biorąc pod uwagę mnogość różnych mitów i legend związanych ze skarbami Radziwiłłów, prawdopodobieństwo obecności skarbu ukrytego przez Leona Radziwiłła jest niezwykle małe i należy raczej do kategorii neofolkloru. Po rozważeniu wszystkich tych wersji możemy tylko ponownie zauważyć, że po 1915 r. ślad po zbiorze berlińskim zaginał.

W związku z tym warto rozważyć inną wersję, ignorowaną przez polskich, białoruskich i litewskich historyków i numizmatyków przez ostatnie 20 lat. Od lat 90. XX w. wśród rosyjskich monet z XVII–XX w. sprzedawanych na rosyjskich aukcjach w opisie można znaleźć następujące sformułowanie o pochodzeniu: „z kolekcji księcia Radziwiłła”. Większość sprzedawanych w ten sposób monet to dość rzadkie, a niekiedy bardzo rzadkie egzemplarze monet Cesarstwa Rosyjskiego w srebrze (czasami również monety złote), w przeważającej części z XVIII w., w doskonałym stanie zachowania, w większości przypadków z piękną,

¹⁴ В. Мзареулов, Гриднев Вячеслав Васильевич. *История отечественных спецслужб и правоохранительных органов*, https://shieldandsword.mozohin.ru/personnel/gridnev_v_v.htm (dostęp: 16 II 2023).

¹⁵ Л.У. Маракоў, Радзівіл Леан Уладзіслаў, в: *Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. Эцыклапедычны даведнік*, т. 3, cz. 2, Мінск 2005, s. 209.

¹⁶ И. Мельников, НКВД против Радзивиллов. В сентябре 1939 г. был арестован последний владелец Несвижского замка из рода Радзивиллов, „Будзьма Беларусамі!” 5 I 2017, <https://budzma.org/news/nkvd-protiv-radzivilov.html> (dostęp: 6 III 2023).

¹⁷ В Несвиже будут искать сокровища Радзивиллов. БЕЛТА / V Nesvizhe budut iskat' sokrovishcha Radzivillov. БЕЛТА, 7 X 2014, <https://www.belta.by/culture/view/v-nesvizhe-budut-iskat-sokrovishcha-radzivillov-55668-2014> (dostęp: 20 I 2023).

¹⁸ По следам археологов, 30 X 2014, https://7dney.by/ru/issues?art_id=2793 (dostęp: 16 II 2023).

tw. muzealną¹⁹ patyną. Są też pojedyncze nowe bicia, jak np. rzadkie monety z XVII w. Na niektórych z nich znajdują się cyfry napisane atramentem w kolorach orzechowym, różowym lub niebieskawym.

Jednocześnie domy aukcyjne nie udzielają szczegółowych informacji o tym, jaka to kolekcja, do kogo dokładnie mogła należeć, jak trafiła do Rosji i w jakich okolicznościach trafiła na rynek. Zdarzają się jednak wyjątki, choćby na aukcji nr 19 w 2021 r. zorganizowanej przez firmę numizmatyczną „Russkoe Nasledie”, która kusila kupców serią przedmiotów ze zbiorów znanych kolekcjonerów. Było wśród nich 18 monet „z kolekcji księcia Radziwiłła”, a firma podała też krótki opis tej kolekcji:

Po raz pierwszy w historii aukcji prezentowany jest tak kompletny wybór monet z kolekcji księcia Radziwiłła. Znakomita przedrewolucyjna kolekcja, w większości monet rublowych, w której zwrócono szczególną uwagę na jakość wybranych egzemplarzy. Po październiku 1917 r. zbiór cudem uniknął „nacjonalizacji”, będąc przez długi czas bezpiecznie chronionym. Dopiero pod koniec lat 90. pojawił się na rynku. Ogromna kolekcja wybranych monet rosyjskich z XVIII–XX w. Cechą wyróżniającą większość tych monet są starannie narysowane cyfry, wykonane czerwonym lub niebieskim atramentem, najwyraźniej odzwierciedlające cenę, jaką płać ich właściciel za każdy egzemplarz. Co zaskakujące, liczby te w dużej mierze pokrywają się z oceną podobnych monet w katalogu W.I. Pietrowa. Uderza staranność wyboru, w którym monety z XVIII w. mają niewielkie lub nie mają żadnych śladów obiegu. Nienaruszone przedrewolucyjne oznaczenia właściciela, a co najważniejsze – prawie szlachetna patyna: szare odcienie ze złotym połyskiem. Prezentowane dziś monety rublowe z tej niezwyklej kolekcji były kupowane od końca lat 90. XX w. do początku XXI w. i do niedawna znajdowały się w jednej z rosyjskich kolekcji. Wystawienie na jednej aukcji takiej liczby monet, które niegdyś należały do księcia Radziwiłła, to naprawdę niezwykle wydarzeniem. To rzadka okazja dla przyszłych właścicieli do wzbogacenia swoich zbiorów o prawdziwe zabytki rosyjskiej numizmatyki²⁰.

Kilka monet z tej aukcji zostało w 2022 r. przekazane Muzeum w Nieświeżu²¹. Właśnie ten dar zainspirował autora artykułu do zbadania tego zagadnienia. „Kolekcja księcia Radziwiłła” miała powstać w latach 1914–1917. Biorąc jednak pod uwagę dużą liczbę monet rzadkich w tym zbiorze, ich zebranie zapewne zajęło sporo czasu – przynajmniej kilkanaście, a raczej kilkadziesiąt lat. Ponadto interesujący jest temat prezentowany w kolekcji – monety Imperium Rosyjskiego.

¹⁹ Nazwa ta jest często używana w rosyjskim slangu numizmatycznym i charakteryzuje monetę, która po wybitciu nie była w obiegu, lecz była przechowywana w warunkach muzealnych, dzięki czemu zachowała swój stempłowy połysk i nabrała przyjemnej patyny, głównie o złotych odcieniach.

²⁰ *Монеты из коллекции князя Радзивилла. Нумизматическая фирма Русское Наследие*, 3 XII 2021, <https://rncoins.ru/news/monety-i-iz-kollekczii-knyazy-a-radzivila.html> (dostęp: 5 II 2023) (tłum. R.K.).

²¹ *Дар музею-заповеднику. Национальный историко-культурный музей-заповедник Несвиж / Dar muzeju-zapovedniku. Natsional'ny istoriko-kul'turny muzey-zapovednik Nesvizh*, 8 VI 2022, http://niasvizh.by/news/dar_muzeju_zapovedniku/?fbclid=IwAR16VhHmR4tWb-TjNDIf6oLzJl1gg-4UYD5M7UH9W3k1VVwxFQsv2iwk3Do (dostęp: 5 II 2023).

Po 1812 r. znamy – jak już wspomniano – dwie kolekcje numizmatyczne Radziwiłłów – nieborowską²² i berlińską²³. Dzięki opublikowaniu katalogu aukcyjnego pierwszej kolekcji i inwentarzy drugiej możemy przeanalizować, czy Radziwiłłowie interesowali się monetami rosyjskimi, czy też nie. W zbiorach z Nieborowa spośród 2880 monet i medali tylko 86 było rosyjskich²⁴. W zbiorach berlińskich wśród monet i medali Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rzeczypospolitej oraz medali prywatnych znaleźć można tylko jedną monetę rosyjską – kopiejkę moskiewską Władysława IV Wazy. Być może w przeciwieństwie do poprzedniej edycji, która była katalogiem aukcyjnym i opisywała całą kolekcję, inwentarz berliński nie wskazywał monet niezwiązanych z Rzeczpospolitą. Ale w każdym razie materiały te wyraźnie pokazują, że nikt z rodziny książęcej celowo nie kolekcjonował monet z Imperium Rosyjskiego, główny nacisk położono przede wszystkim na numizmatykę polską, litewską i związaną z Rzeczpospolitą. Tym samym „zbiór księcia Radziwiłła” nie może być częścią kolekcji nieborowskiej ani berlińskiej.

Biorąc pod uwagę skąpość i niejasność informacji podawanych w katalogach aukcyjnych, postanowiłem skonsultować je z jednym z rosyjskich numizmatyków, posiadającym więcej informacji na ten temat – Andriejem Gierasimowem, specjalistą od monet miedzianych Cesarstwa Rosyjskiego, który badał „kolekcję księcia Radziwiłła” w latach 1990–1993. Poniższe informacje, które uzyskał od ostatnich jej właścicieli, pozostają jednak niezwyfikowane.

Opowieść ta zaczyna się 17 września 1939 r. wraz z wkroczeniem wojsk sowieckich na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W inwazji brał udział major NKWD, który przybył do „zamku Radziwiłłów w Mańkowicach”²⁵, a po znalezieniu 63 kg monet zabrał je ze sobą do Leningradu. Po wojnie zaczął stopniowo sprzedawać tę kolekcję za pośrednictwem sieci leningradzkich antykwariatów, gdzie poznał członków zamożnej rodziny, którzy do 1953 r. kupowali od niego wszystkie pozostałe monety. W 1990 r. właściciele postanowili sprzedać kolekcję i skontaktowali się z Andriejem Gierasimowem, który im w tym pomagał. Według niego kolekcja składała się ze srebrnych i miedzianych monet Imperium Rosyjskiego (bez monet złotych) i została wyraźnie wybrana nie tylko jako zbiór według roczników wybicia monet, ale z maksymalnym uwzględnieniem różnorodności, m.in. według rodzajów legend i portretów. Ciekawostką jest fakt, że ok. 50 monet

²² *Catalogue des diverses monnaies et medailles...*, s. 80.

²³ *Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne...*, s. 128; C.F. Trachsel, *op. cit.*, s. 178.

²⁴ P. Jaworski, *op. cit.*, s. 286, il. 5.

²⁵ Być może mowa tu o wsi o tej samej nazwie w rejonie stolińskim obwodu brzeskiego, w której od 1905 r. stał neobarokowy pałac Radziwiłłów, z zewnątrz przypominający zamek i spalony w czasie II wojny światowej; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie, Inflanty, Kurlandia*, t. 2: *Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1992, s. 71–78.

posiadało puncę właściciela w postaci łacińskiej litery „S”. Jeśli chodzi o numery wypisane na monetach, to nie były one związane z katalogowymi szacunkami Wasilija Pietrowa, jak twierdzą domy aukcyjne, ale z cenami w rublach rosyjskich, po których monety te były kupowane. Potwierdziła to również obecność rachunków ze sklepów numizmatycznych w Petersburgu z datami z początku XX w. Jednocześnie nie wszystkie monety miały rachunki, ale jedynie najrzadsze, najcenniejsze egzemplarze. Wśród całej kolekcji znalazło się kilka monet, które wcześniej były znane jedynie w zbiorach Ermitażu i Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie.

Kolekcja ta była sukcesywnie sprzedawana w latach 1992–1993 i w tej chwili krąży fragmentarycznie na rynku numizmatycznym Rosji. Jednocześnie, biorąc pod uwagę popularność przedmiotów o takiej proveniencji, zdaniem Andrieja Gierasimowa, w sprzedaży pojawiły się monety nienależące do tej kolekcji, z imitacją inskrypcji atramentowych w stylu „z kolekcji księcia Radziwiłła”.

W rezultacie mamy dużą kolekcję (63 kg monet odpowiada ok. 2300 rublowym egzemplarzom z XVIII w.), częściowo z rachunkami ze sklepów w Petersburgu, częściowo też z egzemplarzami z nieznaną puncą „S” i piękną legendą o pochodzeniu z „zamku Radziwiłłów”. Nie ma jednak bezpośrednich dowodów na to, że Radziwiłłowie zbierali monety rosyjskie i przechowywali je w Mańkowicach. Atrakcyjna legenda związana z tymi monetami została najprawdopodobniej wymyślona w celu zwiększenia wartości monet, a w rzeczywistości pochodzą one z dużej kolekcji rosyjskiej z początku XX w., zebranej przez nieznanego obecnie kolekcjonera rosyjskiego.

Streszczenie

Berlińska kolekcja numizmatyczna Radziwiłłów była ostatnim po zbiorach nieświeskim (XVI–XIX w.) i nieborowskim (XVIII–XIX w.) skarbcem numizmatycznym tego rodu. Założył ją w pierwszej połowie XIX w. przedstawiciel pruskiej linii tego rodu – Wilhelm Radziwiłł (1797–1870), a po śmierci przeszła w posiadanie jego syna Antoniego Wilhelma (1833–1904). Po śmierci tegoż, w 1905 r. zbiory przeniesiono do rodzinnego zamku w Nieświeżu. Wraz z wybuchem I wojny światowej losy tej kolekcji stają się nieznane, mimo licznych prób odnalezienia jej śladów. Jednak od lat 90. XX w. na rosyjskim rynku numizmatycznym pojawiła się duża liczba monet rosyjskich, sprzedawanych z niejasną legendą, że pochodzą z „kolekcji księcia Radziwiłła”. Biorąc pod uwagę niewielką liczbę monet rosyjskich w zbiorach berlińskim i nieborowskim, można założyć, że kolekcja „księcia Radziwiłła” nie miała z nimi nic wspólnego. Jeśli przyjrzymy się uważnie szczegółom pojawienia się tej kolekcji na rynku w latach 1992–1993, jak również „rodzinnej legendy” o jej pochodzeniu, dochodzimy do wniosku, że „kolekcja księcia Radziwiłła” jest dobrym przykładem tworzenia atrakcyjnej legendy w celu skuteczniejszej sprzedaży monet.

The Berlin Numismatic Collection of the Radziwiłłs: An (Un)Known Russian Trace that Did Not Exist?

Summary

The Berlin numismatic collection of the Radziwiłł family was the last of the family's numismatic treasures after the Nesvizh (16th–19th centuries) and Nieborów (18th–19th centuries) collections. It was founded in the first half of the nineteenth century by a member of the family's Prussian line, Wilhelm Radziwiłł (1797–1870), who, in his will, bequeathed it to his son Antoni Wilhelm (1833–1904). After his death, the collection was moved to the family castle in Nesvizh in 1905. Despite numerous attempts to find traces of it, the collection's fate became unknown with the outbreak of the First World War. However, since the 1990s, many Russian coins have appeared on the Russian numismatic market, sold with the vague legend that they came from the 'collection of Prince Radziwiłł'. Given the small number of Russian coins in the Berlin and Nieborów collections, it can be assumed that the 'Prince Radziwiłł' collection had nothing to do with them. A close look at the appearance of this collection on the market in 1992–1993, as well as the 'family legend' of its origin, makes it possible to conclude that the 'Prince Radziwiłł collection' is an excellent example of an attractive legend to commercialise coins more effectively.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка, Львів (LNNB) Dział Rękopisów, f. 5, Rękopisy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, dział 1, rkps 4475/III., Ryszard, Antoni. Album numizmatyczne polskie. Lit. M–R, t. 2, [cz. 1].

Opracowania

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie, Inflanty, Kurlandia*, t. 2: *Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1992.
- Catalogue des diverses monnaies et medailles exposées à leuchère par la masse de l'héritage du feu prince Michel Radziwiłł Palatin de Vilna*, Varsovie 1834.
- Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne que renferme le Cabinet Monétaire de son altesse le Prince Guillaume Radziwill*, tłum. z niem. G. Nobiling, Berlin 1848.
- Filipow K., *Skarbiec Radziwiłłów z Nieświeża – źródło do dziejów numizmatyki i falerystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, Białystok 2010, s. 453–459.
- Jaworski P., *Rekonstrukcja procesu dezintegracji i zapomnienia wielkiej kolekcji monet i medali Michała Hieronima Radziwiłła, ostatniego wojewody wileńskiego*, w: *Utracone kolekcje numizmatyczne. Materiały z konferencji naukowej, Warszawa 6–7 grudnia 2018*, Warszawa 2019, s. 277–304.
- Strzałkowski J., *Zbiory polskich monet i medali*, Łódź 1991.
- Trachsel C.F., *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant Le Cabinet Numismatique de son altesse le Prince Guillaume Radziwill*, Berlin 1869.
- Быль А.Д., *Организация несвижской монетно-медальной коллекции Радзивиллов*, w: *Восемнадцатая всероссийская нумизматическая конференция: тезисы докладов и сообщений (Москва–Коломна, 20–25 апреля 2015 г.)*, Москва 2015, s. 270–272 / Był A.D., *Organiza-*

- siia nesvizhskoi monetno-medal'noi kollektzii Radzivillov*, w: *Vosemnadtsiataia vserossiiskaia numizmaticheskaia konferentsiia: tezisy докладов i soobshchenii (Moskva-Kolonna, 20-25 apreliia 2015 g.)*, Moskva 2015, s. 270-272.
- Быль Г.Д., *Берлінская нумизматычная калекцыя Радзівілаў*, „Банкаўскі веснік” 2(619), 2015, s. 17-20 / Byl' H.D., *Berlińskaia numizmatychnaia kalektsiia Radzivilav*, „Bankaŭski vesnik” 2(619), 2015, s. 17-20.
- Быль Г.Д., *Передача нясвіжскай манетна-медальнай калекцыі Харкаўскаму ўніверсітэту (з архіўных дакументаў)*, „Банкаўскі веснік” 2(691), 2021, s. 69-72 / Byl' H.D., *Peradacha niasvizhskaj manetna-medal'naia kalektsiia Charkaŭskamu ūniversitetu (z archiŭnykh dakumientai)*, „Bankaŭski vesnik” 2(691), 2021, s. 69-72.
- В Несвиже будут искать сокровища Радзивиллов*. БЕЛТА / *V Nesvizhe budut iskat' sokrovishcha Radzivillov*. BELTA, 7 X 2014, <https://www.belta.by/culture/view/v-nesvizhe-budut-iskat-sokrovishcha-radzivillov-55668-2014> (dostęp: 20 I 2023).
- Войтович М., *Нумизматическая коллекция рода Радзивиллов*, „Банкаўскі веснік” 7(552), 2012, s. 25-27 / Voytovich M., *Numizmaticheskaia kolleksiia roda Radzivillov*, „Bankaŭski vesnik” 7(552), 2012, s. 25-27.
- Высоцкая Н., *Документы о ценностях Несвижского замка в Эрмитаже*, w: *Вьяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*, t. 6, Мінск 1999, s. 180-226 / *Vysotskaia N., Dokumenty o tsennostiakh Nesvizhskogo zamka v Ęrmitazhe*, w: *Vyiaŭleńnie, sumiesnae vykarystannie i viartannie arkhiiŭnykh, bibliiatechnykh i muzieiŭnykh kaštoŭnastsiei, iakiiia zakhoŭvaiŭtstva ŭ zamiezhnykh krainakh*, t. 6, Minsk 1999, s. 180-226.
- Дар музею-заповеднику*. Национальный историко-культурный музей-заповедник Несвиж / *Dar muzeiu-zapovedniku*. Natsional'nyi istoriko-kul'turnyi muzei-zapovednik Nesvizh, 8 VI 2022, http://niasvizh.by/news/dar_muzeiu_zapovedniku/?fbclid=IwAR16VhHmR4tWb-TjNDf6oLzJ1gg-4UYD5M7UH9W3k1VVwxFQsv2iwk3Do (dostęp: 5 II 2023).
- Каралёнак У.У., Сініла А.М., *Радзівілаўскія скарбы, вернутыя з Эрмітажа у Нясвіж у 1905 годзе*. *Спробы візуалізацыі*, „Беларускі гістарычны часопіс” 7, 2020, s. 20-27 / Karalionak U.U., Sinila A.M., *Radzivilaŭskiia skarby, viernutyia z Ermitazha u Niasvizh u 1905 hodze*. *Sproby vizualizatsyi*, „Belaruski historychny chasopis” 7, 2020 s. 20-27.
- Куклик Б., Филипов К., *Сокровищница Радзивиллов из Несвижа*, „Банкаўскі веснік” 7(480), 2010, s. 40-42 / Kuklik B., Filipov K., *Sokrovishchnitsa Radzivillov iz Nesvizha*, „Bankaŭski viesnik” 7(480), 2010, s. 40-42.
- Маракоў Д.У., *Радзівіл Леан Уладзіслаў*, w: *Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, t. 3, cz. 2, Мінск 2005, s. 209 / Marakoŭ L.U., *Radzivil Lean Uladzislav*, w: *Represavaniia litaratary, navukoŭtsy, robotniki asviety, hramadskiia i kulturniia dzieiachy Bielarusi. Entsylapedychny davednik*, t. 3, cz. 2, Minsk 2005, s. 209.
- Мельников И., *НКВД против Радзивилов*. *В сентябре 1939 г. был арестован последний владелец Несвижского замка из рода Радзивилов*, „Будзьма Беларусамі!” 5 I 2017 / Mel'nikov I., *NKVD protiv Radzivilov*. *V sentiabre 1939 g. byl arestovan poslednyi vladelets Nesvizhskogo zamka iz roda Radzivilov*, „Budz'ma Belarusami!” 5 I 2017, <https://budzma.org/news/nkvd-protiv-radzivilov.html> (dostęp: 6 III 2023).
- Мзареулов В., *Гриднев Вячеслав Васильевич*. *История отечественных спецслужб и правоохранительных органов* / *Mzareulov V., Gridnev Viacheslav Vasil'evich. Istoriia otechestvennykh spetssluzhb i pravookhranitel'nykh organov*, https://shieldandword.mozohin.ru/personnel/gridnev_v_v.htm (dostęp: 16 II 2023).
- Монеты из коллекции князя Радзивилла*. *Нумизматическая фирма Русское Наследие* / *Monety iz kollektzii kniazia Radzivila*. *Numizmaticheskaia firma Russkoe Nasledie*, 3 XII 2021, <https://rncoins.ru/news/monetyi-iz-kollekczii-knyazy-a-radzivila.html> (dostęp: 5 II 2023).

- Петров В.И., *Каталог русских монет удельных князей, царских и императорских с 980 по 1899 год с разъяснением редкости и обозначением стоимости их на русском и французском языках*, Москва 1899 / Petrov W.I., *Katalog russkikh monet udel'nykh kniazei, tsarskikh i imperatorskikh s 980 po 1899 god s raz'asneniem redkosti i oboznacheniem stoimosti ikh na rus-skom i frantsuzskom iazykakh*, Moskva 1899.
- По следам археологов. 7 дней / Po sledam arkhologov. 7 dnei*, 30 X 2014, https://7dneby.ru/issu-es?art_id=2793 (dostęp: 16 II 2023).
- Рыбчонак С., *Лёс Радзівілаўскіх скарбаў: “скарбец трох каралёў”, „Герольд Litherland”* 21, 2019, s. 35–52 / Rybchonak S., „*Lios Radzivilaŭskikh skarbaŭ: “skarbiets trokh karalioŭ”, „Hierold Litherland”* 21, 2019, s. 35–52.
- Рыбчонак С., *Рэестр Радзівілаўскай скарбніцы пачатку XVIII ст.*, w: *Silva rerum nova. Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, Вільня–Мінск 2009, s. 214–228 / Rybchonak S., *Rejestr Radzivilaŭskai skarbnitsy pachatku XVIII st.*, w: *Silva rerum nova. Shtud'yi ŭ honar 70-hoddzia Heorhiia Ya. Halenchanki*, Vilnia–Minsk 2009, s. 214–228.

Raman Krytsuk – ur. 1993 r. w mieście Żodzino w obwodzie mińskim Republiki Białoruś. W latach 2010–2015 studiował w Katedrze Archeologii Wydziału Historycznego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, w 2016 r. ukończył studia magisterskie. W latach 2016–2018 był doktorantem w Zakładzie Genealogii, Heraldyki i Numizmatyki Instytutu Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi. Od 2014 do 2021 r. pracował w Narodowym Muzeum Historycznym Republiki Białorusi, w dziale archeologii, numizmatyki i broni. Od 2021 r. adiunkt w Gabinecie Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie. E-mail: kola.sonca@gmail.com